

TREBALL DE FINAL DE GRAU

**MORISCOS I HUGONOTS A L'ESPANYA
DEL SEGLE XVI**

CONXORXA O QUIMERA

Rius Castro, Jordi

NIUB.: 14714254

Maig 2013

MORISCOS I HUGONOTS A L'ESPANYA DEL Segle XVI. CONXORXA O QUIMERA

Resum

A finals del segle XVI diverses autoritats eclesiàstiques enviaren missatges al rei Felip II on es mostraven inquietes davant un possible complot entre els moriscos i els hugonots del Bearn i de la Baixa Navarra. El monarca només emprengué algunes accions puntuals de protecció de fronteres.

Com a màxim representant d'una monarquia defensora de catolicisme rigorós que sorgí del Concili de Trento, hagué de combatre els musulmans a l'est pel control del Mediterrani i als protestants al nord, on els flamencs havien iniciat la seva lluita per a la independència.

Aquests dos corrents estaven representats a l'interior pels moriscos, amb les seves dubtoses conversions i pels hugonots que, bé per repressió bé per proselitisme, entraren a la península.

Els moriscos aprofitaren el coneixement que tenien del protestantisme per a trobar punts de contacte entre les dues religions, deterministes i fonamentalment basades en la lectura dels textos sagrats –l'Alcorà i la Bíblia– i poder-se enfrontar als catòlics i les seves vendes d'indulgències, estructures jeràrquiques i profusió d'imatges que consideraven properes a la idolatria.

El període s'acabà amb l'expulsió dels moriscos a principis del segle XVII, amb les dificultats dels que optaren per la via francesa de l'exili i la pèrdua de força dels hugonots del Bearn, raó per la que es pot considerar que on els eclesiàstics hi veieren una conxorxa, el monarca tan sols ho considerà una quimera.

Resumen

A finales del siglo XVI diversas autoridades eclesiásticas enviaron mensajes al rey Felipe II en los que se mostraban inquietas por un posible complot entre los moriscos y los hugonotes del Bearn y la Baja Navarra. El monarca sólo tomó algunas medidas puntuales para la protección de las fronteras.

Como máximo representante de una monarquía defensora del riguroso catolicismo que surgió del Concilio de Trento, hubo de combatir a los musulmanes al este, por el control del Mediterráneo y con los protestantes al norte, donde los flamencos habían iniciado su lucha por la independencia.

Estas dos corrientes estaban representadas en el interior por los moriscos, con sus dudosas conversiones y por los hugonotes que, bien por represión bien por proselitismo, entraron en la península.

Los moriscos aprovecharon sus conocimientos sobre el protestantismo para encontrar puntos de contacto entre las dos religiones, ambas deterministas y fundamentalmente basadas en la lectura de los textos sagrados –el Coran y la Biblia–, para poderse enfrentar a los católicos y sus ventas de indulgencias, sus estructuras jerárquicas y la abundancia de imágenes que consideraban cercanas a la idolatría.

El período finalizó con la expulsión de los moriscos a principios del siglo XVII, con las dificultades de los que eligieron la vía francesa del exilio y con la pérdida de fuerza de los hugonotes del Bearn, razón por la que se puede considerar que donde los eclesiásticos veían un complot, el monarca solamente lo consideró una quimera.

Abstract

In the late sixteenth century some ecclesiastical authorities sent several messages to King Philip II where fretting a possible conspiracy between the Moriscos and Huguenots from Béarn and Lower Navarre. The monarch only undertook some specific actions in order to protect the border.

As a leading representative of a monarchy that defends the strict catholicism emerged from Council of Trent, in the east he had to fight the Muslims for control of the Mediterranean sea and in the north against the Protestants, where flemish had begun their struggle for independence.

These two religions were represented inside Spain by the Moriscos, with their duobtful conversions and the Huguenots who, either by repression or by proselytizing, entered the peninsula.

The Moriscos took advantage of their knowledge of Protestantism to find points of contact between them, deterministic and mainly based on reading of sacred texts –the Bible and the Coran– to be able to face the Catholics and their indulgences sales, hierarchical structures and profusion of images considered close to idolatry.

The period ended with the expulsion of the Moriscos in the early seventeenth century with the added difficulties for the ones that tried the french path of exile and, on the other hand, the loss of strength of the Huguenots of Béarn. That may be the reason than where clergymen saw a conspiracy the monarch only considered as a chimera.

1. Introducció.

Una de les característiques a destacar de la monarquia hispànica de la segona meitat segle XVI és la progressiu posicionament en defensa del catolicisme més intransigent per a fer front al cristianisme reformat al nord i a l'Islam a l'est, malgrat la pròpia diversitat territorial, cultural i religiosa de l'Imperi, situació que culminà amb l'expulsió dels moriscos a principis del segle XVII.

Després que Martí Luter (1483–1546) fes públiques el 1517 les seves tesi, la religió reformada anà prenent importància, sobretot a la Europa central, a l'est del Rin i al nord del Danubi¹. Joan Calví (1509–1564) publicà a Basilea "*Institutio Christianae Religionis*" el 1536, establint-se després a Ginebra, on va dictar unes regulacions, no sense controvèrsies i oposició ideològica, que formaren el que més endavant es coneixeria amb el nom de calvinisme. Aquesta nova doctrina s'anà introduint progressivament, tant en territoris propis de la monarquia hispànica –Flandes– com a França, destacant en aquest estudi els territoris de frontera –Baixa Navarra i Bearn–.

Tot i que l'activitat piràtica era endèmica ja des del segle XII, la costa Mediterrània, i per extensió la seva navegació, era constantment assaltada pels corsaris musulmans, sobretot barbarescos d'Alger. Per altra banda, la presència de la flota turca no era excepcional.

Aquests fets marquen la defensa de les fronteres peninsulars: al nord, malgrat la pau de Cateau–Cambrésis de 1559, s'havia de lluitar contra els hugonots i a l'est s'havia de frenar l'expansió musulmana provinent de la Mediterrània. La població morisca de la Corona d'Aragó, que es mantenia considerablement islamitzada, col·laborava amb els barbarescos a l'espera de l'arribada dels turcs i celebrava les seves victòries en els enfrontaments amb els cristians².

A finals del segle XVI l'arquebisbe de Toledo escrigué al rei Felip II advertint-lo del perill que l'armada del Gran Turc arribés a València. Després d'exposar-ho, l'eclesiàstic remarcà:

"lo cual no ignoran los moriscos, antes bien lo tienen todo bien contado y examinado y juntándose a inquietarnos los hugonotes y herejes seria el trabajo mayor".

Per altra banda, el 1582, els inquisidors de Saragossa escrigueren al rei en un sentit semblant: el Príncep de Bearn volia reconquerir l'Alta Navarra amb l'ajut del rei de França i comptava amb la col·laboració dels moriscos d'Aragó i afegien que els moriscos de València esperaven que la flota turca arribés a Alger l'11 d'agost d'aquell mateix any.

En aquest context es parla del mite del complot que turmentà a la majoria de la població però que sembla que no inquietà a Felip II³, cosa que no deixa de sorprendre per tal com aquests escrits coincideixen amb el període que J. Reglà qualifica de "viratge decisiu" en

- 1 Joan REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*, Barcelona, 1969; p. 164 – "en els territoris que no van formar part de l'Imperi romà"
- 2 Mercedes GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos. Los procesos del tribunal de Cuenca*, Madrid, 1978; pp. 87a 93
- 3 Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, Bernard VINCENT, *Historia de los moriscos. Vida y tragedia de una minoría*, Madrid, 1978, pp. 58–59

la seva política. a partir de la incorporació del cardenal Granvela (1517–1586) com a secretari d'Estat el 1579⁴.

A partir de l'anàlisi de l'evolució de cristianisme –abans i després de la Contrareforma–, de la transformació de les creences dels moriscos i de la influència dels protestants francesos, aquest treball pretén veure si va ser possible, com denunciaven diversos documents eclesiàstics, una conxorxa entre musulmans i protestants per enderrocar un rei catòlic, tenint en compte les dificultats que van tenir més tard els moriscos expulsats que van passar a França on eren rebutjats com a infidels⁵.

2 Felip II.

2.1 De l'humanisme al Concili de Trento. La intransigència.

A partir del Cisma d'Occident –entre finals del segle XIV i començament del XV– en un clima de descontentament religiós generalitzat, sorgiren alguns moviments, independents entre sí, per a reconduir la situació. A finals del segle XV, a Castella, el Cardenal Cisneros (1436–1517), franciscà, impulsava reformes per a restablir la puresa de l'orde de San Francesc i per a frenar immunitats i privilegis del clergat secular. Per la seva banda, el 1517, Luter feia públiques les seves 95 tesi com a protesta per la qüestió de les indulgències. Si en els seus inicis les dues tendències, en un concepte ja modern, pretenien l'ideal de renovació religiosa, els seus resultats foren la divisió de la societat cristiana de l'època⁶.

La Castella que va trobar Felip II (1527–1598) en assolir el tron el 1556 és el que H. Kamen qualifica de “societat de la discrepància”, fruit d'una convivència secular entre tres cultures –cristiana, àrab i jueva– sovint cordial però també conflictiva en ocasions, que havia originat sincretismes peculiars, sobretot pel precepte islàmic de la “*taqqiya*” o dissimulació⁷.

Tot recordant que el Sant Ofici havia d'actuar contra els “heretges” i no contra els “infidels”, podem entendre que la Inquisició de la Corona d'Aragó no hagués tornat a actuar des dels temps dels càtars i que els Reis Catòlics establissin la de Castella després de la conquesta de Granada quan, a partir de les conversions forçades, els antics mudèjars deixaren de ser pagans⁸.

Durant la primera meitat del segle XVI predominaven a la Península els intel·lectuals i clergues erasmistes⁹, hereus de l'anomenada Escola de Salamanca, on Francisco de Vitoria (1483/1486–1546) a partir del *ius communicationis*, és a dir del dret de comunicar-se per trobar l'«altre», havia enunciat els “*Justos títulos*” que tenia la monarquia hispànica pe a recórrer lliurement la terra i propagar el cristianisme a Amèrica.

---

4 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 169 i següents

5 Jesús VILLANUEVA, “La expulsión de los moriscos en el debate político francés 1610–1620: la superación de un desafío”, *Pedralbes. Revista d'història moderna*. 29 pp. 247–269, Barcelona 2009 p.248

6 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 165

7 Henry KAMEN, “Toleration and Dissent in Sixteenth-Century Spain: The Alternative Tradition”, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 19, No. 1 Spring, 1988, pp. 4 a 6.

8 KAMEN, “Toleration and Dissent”, p. 5.

9 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 166

Els castellans que acompanyaren Carles V a Flandes, tenien un punt de vista indulgent cap els «errors» de Luter i preferien prendre mesures pragmàtiques en lloc d'opcions dogmàtiques per a combatre el problema de l'heretgia¹⁰. En aquesta línia, Alfonso de Castro (1495–1558), teòleg i confessor de Felip II, el 1546 criticà les guerres de religió de Carles V dient que eren errònies per tal com els herètics s'havien de conquerir amb el raonament i no amb les armes¹¹. Finalment, H. Kamen afirma que els clergues castellans que s'implicaren en la redacció de l'Interim d'Augsburg de 1548 provenien d'aquesta escola teològica¹².

En iniciar-se les primeres sessions del Concili de Trento, el 1545, hi havia l'esperança que, essent ecumènic, es podrien resoldre els conflictes entre ambdós corrents cristians¹³ i que hi ajudarien els clergues espanyols de tarannà humanista¹⁴, però les controvèrsies entre els calvinistes, més extremistes que els luterans, i els jesuïtes de la recentment aprovada Companyia de Jesús (1540), orde fundat per Sant Ignasi de Loiola (1491–1556), radicalitzaren les posicions tant dels catòlics com dels reformats.

En el debat de Valladolid, el 1550, entre Juan Ginés de Sepúlveda (1490–1573) i Bartolomé de Las Casas (1488–1566), aquest últim argumentava que si “*no consta que sea pertinaz no me parece que con iusto título se pueda hazer la guerra*”¹⁵. El fet de no arribar aquest debat a cap conclusió anticipa algunes postures dels anys següents.

El 1558, en detectar-se nuclis luterans a Valladolid i a Sevilla, les reaccions foren radicals i de caire xenòfob tot seguint la dicotomia “espanyols–catòlics” “estrangers–protestants”:

- Execució de protestants dels petits nuclis sorgits a Valladolid i a Sevilla.
- Detenció per la Inquisició de l'arquebisbe Bartolomé de Carranza (1503–1576) que havia estat proposat per a ser primat de Toledo i que ho havia refusat.
- Creació de l'*Index librorum prohibitorum* censurant tot el que es podia imprimir i que es sancionà el 1564 amb la butlla del papa Pius IV (1499–1565) que duu aquest nom.
- Ban de prohibició d'anar a estudiar a l'estranger¹⁶

El 1563, després d'una sèrie de períodes discontinus, caracteritzats per les posicions inflexibles dels jesuïtes i dels calvinistes més extrems¹⁷, es tancà el Concili de Trento on es fixaren dogmes de fe, la validesa dels sagraments, es definiren litúrgies comunes a tot el món catòlic i es confirmà la versió de la Bíblia de Sant Jeroni (331/335–420), a partir de llavors anomenada *Vulgata*, en comptes de les recents i acurades traduccions humanistes.

Aquest moment marca en el pla teològic el que políticament ja s'havia expressat a la Pau d'Augsburg (1555) amb el principi: “*Cuius regio, eius religio*”.

En aquest context d'intransigència religiosa, el 1566 Felip II afirmava: “*Antes preferiría perder mis Estados y cien vidas que tuviese que reinar sobre herejes*”. La transició entre

10 KAMEN, “Toleration and Dissent”, pp. 8–9

11 KAMEN, “Toleration and Dissent”, p. 12

12 KAMEN, “Toleration and Dissent”, p. 11

13 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 166

14 KAMEN, “Toleration and Dissent”, pp. 11–12

15 KAMEN, “Toleration and Dissent”, p. 15

16 KAMEN, “Toleration and Dissent”, p. 18

17 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 166

aquest rei i el seu successor, Felip III, marca el final de la tolerància, període que culmina amb l'expulsió dels moriscos¹⁸.

2.2 Política.

Felip II, de caràcter auster i profundament religiós, era extremadament meticulós i confirmava exhaustivament tota la documentació que li arribava, demanant –tal com reflecteixen alguns dels seus escrits– que els fets exposats es tornessin a verificar una i altra vegada abans de prendre una decisió concreta, actitud que li ha valgut el qualificatiu de “prudent”.

Heretà una situació, tant política com econòmica, que no havia creat i, malgrat els sentiments catòlics de la majoria dels espanyols, la posició adoptada respecte al món protestant s'ha d'entendre en la convicció de ser al capdavant d'una gran potència hegemònica per a defensar la fe catòlica¹⁹.

Essent encara hereu a la Corona es va casar el 1554 amb la reina d'Anglaterra Maria I (1516–1558), catòlica, tia seva, deu anys més gran que ell i amb qui no va tenir descendència. A la seva mort, Felip II, ja rei, va tornar just després dels brots luterans peninsulars i de les mesures que se'n derivaren. El 1559 a Anglaterra fou entronitzada Isabel I (1533–1603) que retornà a l'anglicanisme, convertint aquell país en un dels enemics de l'Imperi hispànic, fet que culminà amb la frustrada campanya de la Gran Armada (1588), que els anglesos van batejar sorneguerament com a “*Invencible*”, provocant, de manera indirecta, la implantació, el 1590, del tribut anomenat “*Millones*” que primer havia de ser temporal però que acabà essent un impost fix fins a finals del segle XVII.

L'any 1568 es produeixen dues revoltes que simbolitzen els enemics de l'Imperi, els protestants i els musulmans:

1. Els calvinistes de Flandes pretenen independitzar-se, iniciant un procés de guerres que provoca desplaçament de tropes, despesa de recursos, etc. i que, en diverses fases, durà vuitanta anys, fins al reconeixement de la seva independència per part de Felip IV el 1648.
2. Els moriscos de la comarca granadina de les Alpujarras es revoltien liderats per Fernando de Córdoba y Valor (1545–1569) que va canviar el seu nom pel d'Abén Humeya. Després d'una campanya molt dura, aquesta rebel·lió acabà amb la dramàtica diàspora peninsular dels moriscos granadins en ple hivern del 1570 i de retruc amb la ruïna d'aquella comarca.

Segons J. Reglà, el predomini de l'hegemonia i la fidelitat a la Contrareforma van dur a un immobilisme social i a una unitat ideològica, fent arrelar l'ideal senyorial, amb més preocupació pel consum que per l'economia productiva, en contrast amb l'ideal burgès que es donava al Nord d'Europa, dedicat a les manufactures i al comerç, amb tot el que això significa per al progrés econòmic i social d'un país²⁰.

La definició gradual dels enemics a combatre, durà a una posició «ofensiva» a l'Atlàntic i Nord d'Europa –frontera de la catolicitat– i a una de «defensiva» –frontera catòlica als

---

18 KAMEN, “Toleration and Dissent”, pp. 19–20

19 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 82–83 i 166

20 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 167

Pirineus i cristiana a la mediterrània– que marcarà un canvi molt important a la seva política fins al final del regnat²¹.

Durant els primers anys, dos grups de cortesans –els Èboli, pacifistes i els Alba, reaccionaris i bel·licistes– van mantenir una lluita constant pel poder que finalment es decantà a favor dels segons, culminant amb l'empresonament, el 1579, d'Antonio Pérez (1540–1611) secretari del Consell d'Estat i membre del grup dels Èboli. Fou substituït pel Cardenal Antonio Perrenot de Granvela (1517–1586) que inicià, com ja s'ha esmentat, una nova política inflexible i que representa un nou equilibri de poders.

En aquest moment es produeix la guerra de Portugal (1580) per la mort del rei Sebastià a la batalla d'Alcazarquivir (1578), regne que quedà annexionat temporalment a la monarquia hispànica. J. Reglà cita al doctor Marañón per afirmar que alguna historiografia assenyala aquesta època com la del canvi substancial en la política de Felip II²².

Finalment, també J. Reglà cita a Felipe Ruiz Martín, que tot donant una importància cabdal al declivi dels Èboli, argumenta que el canvi es va produir el 1572 en produir-se la presa de La Brielle pels holandesos i gairebé simultàniament l'arribada de Francis Drake (1543–1596) a la localitat panamenya de Nombre de Dios i, guiat pels negres “*cimarrones*”²³, travessà l'istme i arribà a l'oceà Pacífic.

Per tal com no es pot fixar una data concreta per a un canvi de mentalitat, es pot afirmar que el pas cap a la intransigència social i religiosa hispànica es produeix entre 1568 i 1580.

Es pot dir que la segona meitat del segle XVI tingué com a grans protagonistes Felip II capdavanter de la causa catòlica i Isabel I com a cap suprem dels protestants. En un segon terme, França, cansada de lluites, prepara una atmosfera pacifista i el rei Enric IV, hugonot recentment convertit al catolicisme, publica l'Edicte de Nantes (1598) on es proclama la llibertat de cultes. Això no obstant, no resol els problemes ideològics i religiosos, que al segle següent seran factor important a la Gerra dels Trenta Anys (1618–1648)²⁴.

2.3 Economia

Per acabar aquest apartat del regnat de Felip II, hem de fer referència a la situació econòmica de la corona. Apart de les fallides de 1557, 1575 i 1597 que no ens aturem a analitzar, no s'acostuma a tenir en compte el cost de les grans armades necessàries per la campanya de Lepant contra els turcs i per la “Invencible” contra Anglaterra.

Aquest esforç de construcció naval militar implicà:

- desforestació important de zones properes a les drassanes
- canvi d'ocupació dels mestres d'aixa, calafatadors, etc. que deixaren de construir vaixells dedicats als comerç i a la pesca
- utilització mà d'obra no qualificada com a peonatge que es desplaçà de zones

21 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 169–170

22 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 170

23 Diccionari RAE. **Cimarrón** 4) *Se decía del esclavo que se refugiaba en los montes buscando la libertad.* [consulta on-line 06-05-13]

24 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 165

- rurals i urbanes de l'interior a les ciutats.
- reclutament de galiots, arribant a l'extrem de detenir arbitràriament un gran nombre de moriscos circumcidats per a ocupar aquestes places.
- reutilització d'embarcacions de pescadors com a flota auxiliar

A la zona mediterrània l'única drassana amb capacitat de construir grans vaixells era la de Barcelona que s'abastia principalment de fusta del Montseny. La desforestació d'aquest massís, que marca els límits de les actuals comarques del Vallès oriental, la Selva i Osona, influí en el règim climatològic ocasionant una escassetat de pluges important. El propi monarca, en adonar-se'n, impulsà una política de repoblació forestal.

El transport de la fusta comportà també la utilització de llenyataires, raiers, carreters, etc. que deixaren les seves tasques habituals amb la repercussió que això significà per a l'economia local. Cal afegir la compra de quantitats importants de sèu i ferro per al seu ús en la construcció de les galeres, materials que començaren a escassejar en els circuits comercials. Una darrera conseqüència d'aquesta activitat constructora fou l'existència d'una considerable població flotant que s'havia d'allotjar, alimentar i pagar i que provocà, de manera indirecta, problemes d'ordre públic²⁵.

Com a efectes secundaris derivats d'aquest procés es pot concloure que en deixar de construir vaixells de pesca o de navegació de cabotatge, disminuïren per una banda els ingressos de les zones dedicades a aquesta activitat i, a les zones d'influència, minvà la disponibilitat comercial i alimentària relacionada amb la navegació.

El trasllat de personal no qualificat i la contractació de galiots, significa que a les zones d'origen, generalment rurals, disminuí la mà d'obra dedicada al conreu o a la ramaderia amb la consegüent escassetat de producció de queviures.

Finalment, recordar que la manca de pluges deriva en males collites. Tot plegat sembla indicar que es produí una certa crisi de subsistència derivada de tota aquesta activitat ofensiva i defensiva de l'Imperi en la seva lluita contra els herètics i contra els infidels.

Punt apart per a la sorprenent decisió de Felip II, durant els preparatius de la Lliga Santa que culminaria amb la victòria de Lepant (1571), d'evacuar totalment les Balears, desconcertat per la situació a la Mediterrània. Barcelona protestà davant del virrei Diego Hurtado de Mendoza (c.1500–1578) pels mals que provocaria aquesta població en ser traslladada a la península ja que, havent perdut tots els seus béns, es veurien obligats a viure de la caritat pública. A més, es perdrien les importacions de les illes i hi hauria una pèrdua estratègica per a les relacions comercials amb Itàlia. Per altra part, les illes serien ocupades pels barbarescos d'Alger amb el consegüent perill per a les costes levantines tant pel que fa a ràtzies corsàries com a atacs navals pròpiament dits²⁶.

3 Els moriscos

3.1 Antecedents

Tal com ja s'ha mencionat a la «Introducció», durant tota l'època de l'anomenada Reconquesta, la convivència entre les diferents comunitats va ser relativament pacífica.

25 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 32 a 37

26 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 44

En aquest sentit cal recordar que, més que per la seva religió, els mudèjars castellans i manxecs eren refusats pels seus veïns cristians per constituir una força de treball barata i submisa²⁷.

En produir-se la victòria de Granada, les autoritats cristianes van argumentar que de poc serviria si la resta de Castella estava poblada d'infidels. Des d'aquest punt de vista, es van decretar les conversions forçades del 1500 al 1502 a tot el regne, davant la conveniència d'una «neteja» d'infidels. Aquestes conversions incrementaren les emigracions cap al Nord d'Àfrica dels qui no van voler canviar de fe.

A partir d'aquest moment se'ls va anomenar a tots "*cristianos nuevos*" per a distingir-los de la població cristiana tradicional que va assumir la denominació de "*cristiano viejo*".

Cal tenir en compte la resistència dels senyors que protegien els seus vassalls que no havien o no volien canviar de religió, pressió que va acabar amb l'ordre de cristianitzar tots els mudèjars del regne de Castella primer (1525) i del regne d'Aragó després (1526)²⁸.

A partir de la Revolta de les Alpujarras i la diàspora massiva que se'n derivà, el terme "*moriscos*" va acabar imposant-se, pels volts del 1570, substituint al de mudèjar. Segons Moreno Diaz, a La Manxa es va produir la insistència, entre els propis moriscos, de distingir els "*antiguos*" dels "*granadinos*" per tal de marcar diferències entre els que ja hi vivien feia temps i els nouvinguts, més islamitzats²⁹.

Extrapolant les dades de García-Arenal³⁰ sobre la comarca de Conca, a la resta de Castella hem de pensar que abans de l'arribada d'aquests darrers, els mudèjars formaven una minoria diluïda i poc important. Bona part de la població musulmana durant els segles XIII al XV havia anat emigrant a Granada a mesura que avançava el domini cristià³¹.

En general, en els que quedaren, s'observa un ritual islàmic empobrit, practicat de portes endins, on el coneixement de l'àrab és molt baix, les sures es reciten malament i sense entendre-les i quan han de resar, simplement es dirigeixen on surt el sol. Alguns recorren a llibres anti-islàmics per a conèixer l'Islam. En les actes judicials de la Inquisició hi ha una molt escassa menció de llibres en àrab o referents a l'Islam; entre altres motius s'ha de recordar que es castigava la seva possessió. Aquest baix coneixement es reflexa en un judici on es declarà: "*no sabia cosa de Mahoma mas queria creer en Mahoma*" tot afirmant que creuen en Alà, Mahoma i l'Alcorà³²

García-Arenal destaca la importància dels alfaquís³³ valencians i aragonesos a Castella, el que demostra la pobresa cultural i religiosa dels "*antiguos*", amb una profunda ignorància del cristianisme al mateix temps que ignoraven l'Islam³⁴.

---

27 GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos*, p. 15

28 DOMÍNGUEZ ORTIZ, VINCENT, *Historia de los moriscos.*, p. 24

29 F.J. MORENO DIAZ DEL CAMPO, *Los Moriscos de la Mancha: sociedad, economía y modos de vida de una minoría en la Castilla moderna*, Madrid, 2009, pp. 55, 32

30 GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos*, p.57

31 GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos*, pp. 70–71

32 GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos*, p. 86

33 Diccionari de l'IEC: **alfaquí** 2) Cap espiritual d'una comunitat mudèjar que s'ocupava de l'ensenyament alcorànic [consulta on-line 28-02-13]

34 GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos*, pp. 98 i 113

3.2 La Corona d'Aragó

L'any 1248, només deu anys després de la conquesta de València, el rei Jaume I rebutjava l'expulsió dels musulmans advertint als senyors:

"[...] la renda vos en baixarà, que no vos valdrà tant per cristians com per sarraïns"

En temps de conquesta, per a evitar la resistència musulmana, es desmuntava la distribució administrativa andalusí i es traslladava la població a noves aljames³⁵ trencant els lligams previs, al mateix temps que quedaven subjectes a noves fiscalitats que variaven en funció de cada un dels nous senyors dels quals eren vassalls³⁶.

Al moment en que va arribar el decret de conversió (1526), a més de les fortes exaccions senyorials, la seva situació s'havia agreujat en termes de segregació jurídica, residencial i sexual fins al punt que van fer arribar les seves reclamacions a les Corts de Montsó de 1528 queixant-se que pagaven més taxes, tenien més obligacions servils i una mobilitat molt restringida, equivalent a l'adscripció a la terra.

Havien continuat vivint en comunitats molt tancades, amb absència total de matrimonis mixtes, produint una no assimilació per clares diferències d'estatus socials que feien molt difícil una imbricació entre les dues societats³⁷. Aquestes circumstàncies ens ajuden a comprendre el seu elevat nivell d'islamització, conservació de la llengua, etc. en el moment en que es va intentar la conversió massiva en contrast amb els *antiguos* de Castella.

Com a característica en comú amb la resta de moriscos peninsulars, hi havia abundància de jornalers dels camp, però també un bon nombre d'artesans, comerciants i traginers, els quals gaudien d'una gran mobilitat, cosa que va facilitar l'establiment de xarxes de comunicació amb els berbers i turcs de la costa, amb les comunitats de l'interior peninsular i amb els hugonots del Bearn.

En aquest context, els nobles catalans protegiren als moriscos per les rendes que n'obtenien i així el 1503 ja havien intervingut per a obtenir garanties per a la seva permanència. En canvi, a nivell popular l'antagonisme era molt viu amb els mateixos motius que s'han exposat per a Castella: fama de treballadors, resistència a exaccions més altes, etc.

El 1526 els moriscos aragonesos, també concentrats en aljames, tot i les considerables taxes senyorials, estaven relativament tranquils, mentre que a València es van produir algunes revoltes que foren vençudes, però que van representar l'inici d'un conflicte obert: repressió cristiana i resistència morisca. En ordenar Carles V una enquesta sobre aquestes confrontacions, es constatà que els moriscos patien múltiples exaccions, espoliacions, injúries, etc. arribant a l'extrem que, per a vexar-los, arrencaven el vel a les dones³⁸.

35 Diccionari de l'IEC: **aljama** Comunitat de jueus o de sarraïns, amb personalitat jurídica, en els regnes cristians de la península Ibèrica. [consulta on-line 27-02-13]

36 J. TORRÓ, "Vivir como cristianos y pagar como moros", *Revista Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*. n. 27, Alacant 2009

37 TORRÓ, "Vivir como cristianos y pagar como moros"

38 DOMÍNGUEZ ORTIZ, VINCENT, *Historia de los moriscos.*, p. 25

El fenomen bandoler va comptar amb partides molt violentes de moriscos valencians. Entre els anys 1562 i 1565 es va constatar una gran quantitat d'armes fabricades pels moriscos aragonesos, fet que va incrementar la preocupació dels cristians. Resulta evident, per tant, que durant el conflicte de les Alpujarras, els moriscos valencians i aragonesos fossin estretament vigilats i desarmats³⁹.

En aquest punt s'ha de tenir present que després d'aquesta revolta, el desembre del mateix 1570 es dissenyà un pla de per allunyar els moriscos en general de Granada però sobretot de la costa, pel temor de possibles contactes amb els corsaris barbarescos, súbdits de l'Imperi otomà⁴⁰.

Ja el 1558, pocs dies abans del saqueig turc de Ciutadella de Menorca, la princesa Joana d'Habsburg i de Portugal (1537–1573), germana de Felip II, actuant com a regent, en ser avisada que els turcs havien passat el far de Messina (Sicília) demanà als diputats de Catalunya que posessin en peu de guerra cinc-cents soldats pel perill de ser atacats. Aquesta mateixa notícia va causar gran alarma a València per la possibilitat d'una revolta dels moriscos⁴¹. L'agitació de València s'escampà a l'Aragó fins al punt que els inquisidors aragonesos decretaren un desarmament dels moriscos, decret que el rei va anul·lar per la pressió dels nobles que s'oposaren a tal mesura⁴².

En aquesta mateixa línia, el 1560, el rei ordenà al Capità general de València que adoptés precaucions contra un possible atac turc i, en el mateix escrit, autoritzà que els cristians poguessin apoderar-se dels béns dels moriscos que intentessin fugir⁴³.

S'afirma que l'esperit nòmada dels moriscos propicià un notable corrent migratori que pels passos del Pirineu feien la via cap a Turquia a través de Marsella i Venècia. Per altra banda, hi va haver nombroses expedicions, més o menys clandestines, de moros africans que feien visites a parents seus o, simplement, feien labor proselitista. Alguns moriscos aprofitaren aquestes visites per a emigrar cap al nord d'Àfrica⁴⁴.

Per altra banda, quan el 1565 Garcia Álvarez de Toledo (1514–1577) envià galeres de suport a la defensa de Malta en el fracassat intent turc d'apoderar-se'n, aquests iniciaren una ofensiva, avisats per la traïció d'un morisc espanyol que només havien desembarcat 5.000 cristians. Entre tant, a Granada, creient que havien pres aquella illa, els moriscos esperaven l'armada turca per a començar ells la revolta andalusa⁴⁵.

En plena revolta de les Alpujarras el 1569, a Constantinoble es discutí la possibilitat d'una intervenció turca, i segons Braudel, citat per Reglà, aquest aixecament va condicionar un desequilibri favorable a Orient en la lluita mediterrània, que el 1570 guanyaren Tunis i atacaren Xipre. La reacció cristiana fou la signatura de l'aliança de la Lliga Santa⁴⁶.

F. Braudel afirma que en qualsevol lluita –el contenciós entre moriscos i cristians es pot

---

39 DOMÍNGUEZ ORTIZ, VINCENT, *Historia de los moriscos.*, p. 50

40 DOMÍNGUEZ ORTIZ, VINCENT, *Historia de los moriscos.* p. 66

41 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 39–40

42 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 57

43 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 57

44 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 56 – DOMÍNGUEZ ORTIZ, VINCENT, *Historia de los moriscos.* p. 159

45 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 57

46 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 58

qualificar així– el perdedor fila més prim i està més al cas de les coses que el guanyador el qual, segur del seu èxit, no presta l'atenció suficient al que l'envolta⁴⁷.

Finalment, davant de l'evidència de la col·laboració dels moriscos peninsulars amb els otomans, al Consell de Lisboa de 1582 es considerà la seva expulsió, però veient la situació internacional i la consideració de com això afectaria a l'economia peninsular, no es dugué a terme. Després d'algunes accions polítiques internes, els fets internacionals es precipitaren: el 1595 el rei de Navarra Enric de Borbó, convertit al catolicisme, es coronà rei de França.

L'any següent, França, Anglaterra i les Províncies Unides signaren el tractat de Greenwich. Per acabar aquestes guerres s'acordaren les paus de Vervins (1598) amb Felip II, la de Londres (1604) així com la treva dels Dotze Anys (1609) amb el seu successor, Felip III. Tot plegat culminà amb el decret d'expulsió definitiva dels moriscos de València el 1609, els aragonesos el 1610 i els del regne de Castella entre 1611 i 1614⁴⁸.

3.3 La via francesa de l'exili.

Tal com s'exposa a l'aparat de «Contactes entre moriscos i protestants» hi va haver, per part dels moriscos, demandes d'ajut a Enric III de Navarra, vescomte de Bearn i després Enric IV de França. En aquest context, es pot entendre que molts d'ells consideressin la seva conversió al luteranisme com un alliberament després d'haver viscut les pressions inquisitorials en territori peninsular.

A partir de finals del segle XVI es troben nombrosos textos francesos on es debat el canvi de fe dels moriscos al protestantisme o al catolicisme, depenent de la zona on havien anat a parar –el Bearn o el Llenguadoc– i dels contactes que havien mantingut anteriorment. En aquest sentit, en el sínode de Montauban de 1594 s'expressaven els dubtes sobre els bateigs dels moriscos per tal com ja havien estat batejats a l'època de les conversions forçades. Amb arguments en els dos sentits, es discutí si el sagrament en una cerimònia obligada i sense creure-hi es podia donar per vàlid o no⁴⁹.

Per altra banda, tenint present que la pròpia germana del rei Enric IV no s'havia convertit al catolicisme, les elits eren relativament tolerants, arribant al punt de convertir en un espectacle el casament d'un "moro i una mora" convertits, que oficià el pastor Pierre Du Moulin (1568–1658), a París⁵⁰.

Quan l'expulsió, el 1609 i següents, Enric IV, ja catòlic, va permetre en un primer moment l'establiment dels moriscos a França, amb la condició que s'adherissin a la religió catòlica, tot i els problemes esmentats de batejos forçats o voluntaris, quedant tancada la via de la conversió a la religió reformada. En un segon moment, vist el volum de l'èxode, el rei francès va decidir expulsar també a aquells que hi havien anat amb intenció d'establir-s'hi.

Malgrat aquesta prohibició hi hagué famílies, generalment d'una extrema pobresa, que arrelaren en diversos punts tot i els greus problemes de subsistència. Per a aconseguir

---

47 Louis CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos. Un enfrentamiento polémico 1492–1640*, Mèxic, 1979, p. 8 – Pròleg de Fernand BRAUDEL

48 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 61–62

49 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 136–137

50 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 137

subsidis i altres prestacions, després dels exàmens corresponents, havien d'obtenir un certificat de bona conducta i de creences religioses. Malgrat tot, el problema plantejat per la permanència dels moriscos a França, sembla que fou temporal, ja que a partir de l'any 1617 no es troben mencions de “moriscos” en el processos verbals i el 1645 es començà a parlar genèricament d'infidels mahometans, jueus i pagans⁵¹.

J. Villanueva destaca que l'expulsió dels moriscos d'Espanya no va provocar a la societat de l'època una polèmica específica ni es va parlar d'escàndol humanitari. Les primeres crítiques, al 1630, s'han de considerar una estratègia de propaganda contra la monarquia hispànica. Per altra part, confirmant el que s'ha exposat, constata reaccions hostils de la població francesa amb un fort sentiment antiislàmic. Alguns municipis es queixaren del problema sanitari i d'ordre públic que representaven aquests nuclis d'immigrants, quasi indigents que esmenta L. Cardaillac,⁵².

Per altra part aquestes autoritats també es queixaven de la religió que practicaven. En aquest sentit cal tornar a les actes inquisitorials hispanes on s'afirmava que no hi havia diferència entre “*ceremonia de moros*” i “*costumbre de moros*”: tot era punible⁵³.

Aquest sentiment anti musulmà és un reflex de la identitat cristiana construïda en oposició al món islàmic, identitat que es reforça, a més, amb una idea de croada a principis del segle XVII com a sortida a les tensions després de la fi de les guerres de religió. En el marc de negociació pels matrimonis reials francoespanyols –Lluís XIII amb Anna d'Àustria i Felip IV amb Isabel de Borbó– (1605)⁵⁴, nombrosos autors francesos suggeriren una croada conjunta a Palestina i, en aquest sentit, l'expulsió dels moriscos, primer d'Espanya i després de França, podia ser entesa com una operació de neteja de la rereguarda⁵⁵.

La traducció de l'edicte d'expulsió que es publicà a França el 1611 no corresponia al de 1609 que només afectava als moriscos valencians, sinó a un de posterior (1610) que concernia als d'Andalusia, on es feia referència a una sublevació contra la monarquia, utilitzant el precedent de les Alpujarras, per tal com especificava que estaven

“tratando de conspirar contra mi real corona y estos mis dichos reinos, solicitando el socorro del Turco y de otros príncipes de quien se prometían ayuda, ofreciéndoles sus personas y hacienda”.

Per a ressaltar la seva importància, a França es parlà d'un total de 900.000 moriscos expulsats, xifra que és molt superior a la dels documents hispanes de l'època i també a la que s'admet entre els historiadors actuals⁵⁶.

Aquests arguments van generar la idea que, tant els que residien a la Baixa Navarra i al Bearn com els que arribaven procedents de la immigració, fossin considerats potencialment subversius en continuar les seves activitats a França. En un memorial dirigit el 1613 a Felip III, escrit per Jean de Quercy, s'afirmava que els moriscos que encara residien a França estaven organitzant una conspiració per a envair Espanya pels Pirineus,

51 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 138–139

52 VILLANUEVA, “La expulsión de los moriscos en el debate político francés”, p. 248

53 GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos*, p. 67

54 En el moment de les negociacions eren quatre infants: Lluís XIII va néixer el 1601, Anna d'Àustria el 1601, Felip IV el 1605 i Isabel de Borbó el 1602, és a dir que tenien entre quatre anys i alguns mesos.

55 VILLANUEVA, “La expulsión de los moriscos en el debate político francés”, pp. 250–251

56 VILLANUEVA, “La expulsión de los moriscos en el debate político francés”, pp. 252–253

com a «pagament» per la suposada clemència del rei catòlic que en lloc d'aniquilar-los els va obrir les portes per a que marxessin⁵⁷.

Aquesta comprensió francesa sobre l'expulsió s'emmarca en el context de les recents guerres de religió, amb el record dels propis problemes amb les minories religioses i la seva persecució que havien produït episodis d'expulsió de catòlics o de calvinistes segons les regions i les majories que es donaven a cadascuna d'elles. La monarquia, el 1585, havia estudiat la possibilitat d'expulsar als hugonots de França i malgrat la publicació de l'Edicte de Nantes que establia llibertat de culte, la tensió interconfessional no havia minvat gens⁵⁸.

Així doncs, el tema dels moriscos va ser entès a França com una mesura que s'ajustava als paràmetres confessionals dels diferents països europeus. En determinats cercles, va representar un augment del prestigi de la monarquia hispànica. De tota l'operació el que realment va sorprendre va ser l'escala i la rapidesa amb que es va dur a terme⁵⁹.

4 Els hugonots.

4.1 Baixa Navarra

El 1512 Ferran II d'Aragó (1452–1516) conquerí la Navarra peninsular dividint l'antic Regne de Navarra en dos: al nord dels Pirineus la Baixa Navarra i al sud l'Alta Navarra o simplement Navarra. Ferran es proclamà rei de Navarra, títol que traspassà a la seva filla Joana (1479–1555) a través de la qual l'heretaren la resta de monarques hispànics.

En aquell moment regnava a Navarra Caterina de Foix (1484–1517), casada amb Joan III d'Albret (1484–1516) com a rei consort *–iure uxoris–*. A la mort de Caterina, accedí al tron de la Baixa Navarra el seu fill Enric II d'Albret (1517–1555)

A partir de la publicació de la "*Institutio Christianae Religionis*" la Reforma havia pres una nova dimensió, més, comptant amb els milers de sermons (uns dos-cents seixanta per any) que Calví pronuncià i que els seus deixebles van copiar i imprimir per a la seva difusió. Nascut a Noyon, a la Picardia, sempre va esperar que tot França, incloent la monarquia, s'acabaria convertint a la «religió vertadera»⁶⁰.

El mateix any de la Pau d'Augsburg (1555) accedí al tron navarrès Joana III d'Albret (1528–1572), casada amb Antoni de Borbó (1518–1562). Bona part de la població francesa i una part de la petita noblesa, especialment a la Baixa Navarra i al vescomtat del Bearn, s'havien convertit al calvinisme i ella mateixa adoptà oficialment a aquesta fe el 1560.

Francesc I de França (1494–1547) havia estat relativament tolerant amb els protestants, però, el 1534 no va suportar els pasquins *–placards–* injuriosos contra l'Església i començà la persecució dels calvinistes. El seu successor, Enric II (1519–1559), més sever

57 VILLANUEVA, "La expulsión de los moriscos en el debate político francés", pp. 254–255

58 VILLANUEVA, "La expulsión de los moriscos en el debate político francés", pp. 255–256

59 VILLANUEVA, "La expulsión de los moriscos en el debate político francés", p. 259

60 Patrick COLLINSON, *La Reforma*, Barcelona, 2004. Per la seva banda, Pierre GOUBERT, *Historia de Francia*, Barcelona, 1989, p. 85 destaca la importància de Gutemberg (c.1398–1468) per tal com els llibres impresos es venien a preus entre vint i cinquanta vegades menors que els antics manuscrits, apart del baix cost de pamflets, opuscles o cartells.

que el seu pare, endurí la repressió intentant extirpar l'«heretgia». Després del breu regnat de Francesc II (1544–1560), Caterina de Mèdici (1519–1589) s'instituí com a regent sense prendre'n el títol, eludint els drets d'Antoni de Borbó rei consort de Navarra⁶¹.

En aquest context, la regent promogué, el 1561, la Conferència de Poissy on es trobaren bisbes catòlics i pastors protestants per a intentar emetre un edicte de tolerància. Malgrat el desacord final, Caterina féu signar al seu fill Carles IX (1550–1574) l'anomenat Edicte de Gener de 1562 o Edicte de Tolerància.

Malgrat tot, el més de març del mateix any, alguns membres de la casa Guisa i les seves escortes, catòlics intransigents, en descobrir la celebració d'un culte a Wassy mataren o feriren 178 persones entre les quals hi havia dones i nens⁶²

Uns mesos després, entre 28 de setembre i el 26 d'octubre, tropes sota el comandament de l'esmentada família Guisa assetjaren Rouen, ciutat calvinista. En el transcurs dels enfrontaments, morí Antoni de Borbó de Navarra. El seu germà, Lluís I de Borbó–Condé (1530–1569) publicà poc després una declaració, que es considera el pròleg de quaranta anys de guerres de religió (1618–1648)⁶³.

Després de l'impacte demogràfic de la Guerra dels Cent Anys (1337–1453), segons J. Russell Major citant un estudi de Le Roy Ladurie sobre el Llenguadoc, entre 1450 i 1460 la població es duplicà, amb el consegüent augment de rendiment dels feus de les possessions dels Foix–Albret. Per altra banda, però, les darreres quatre dècades del segle XVII es produïren noves crisi econòmiques amb l'esclat de les Guerres de Religió. Les victòries i la implantació del calvinisme, el 1560, féu possible la confiscació dels béns de l'Església Catòlica, amb les seves importants rendes, però la posterior invasió d'aquestes terres no solament va ocasionar pèrdues d'ingressos, sinó que s'incrementaren les despeses, fins al punt que la reina Joana hagué d'empenyorar les seves joies i alienar part dels seus dominis d'Armagnac. A la seva mort i amb una hisenda que tornava a reanimar-se, accedí al tron Enric III de Borbó (1553–1610)⁶⁴.

A tot França s'anava imposat el catolicisme intransigent, raó per la que no es veié de bon grat que Enric III Valois (1551–1589), sense descendència, designés com a successor l'hugonot Enric de Navarra. A la mort del darrer Valois, després de renunciar al calvinisme es convertí al catolicisme assolí el tron de França amb el nom d'Enric IV, iniciant d'aquesta manera la dinastia Borbó.

4.2 Permeabilitat de les fronteres. Problemes de contagi.

J. Reglà remarca que un dels problemes peninsulars durant el regnat de Felip II va ser el del bandolerisme que esclatà amb important virulència a Catalunya. La presència d'hugonots a les partides, va fer que, el 1561, el rei Enric II de França –en aquell moment gendre de Felip II– proposés al monarca hispànic una acció conjunta contra els bandolers pirinencs. Tot i que sigui una obvietat, cal remarcar que, a Catalunya, ni tots els hugonots eren bandolers ni tots els bandolers hugonots⁶⁵.

61 GOUBERT, *Historia de Francia*, pp. 97 a 101

62 GOUBERT, *Historia de Francia*, pp. 103–104

63 COLLINSON, *La Reforma*

64 J. RUSSELL MAJOR, "Noble Income, Inflation, and the Wars of Religion in France", *The American Historical Review*, Vol. 86 – Nº 1 – Feb 1981 pp. 23–24 i 30–31

65 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, p. 72

Quan el papa Pius V (1504–1572) va concedir el dret de l'«excusat» a través del qual els delmes i drets de les parròquies es destinaven a la lluita contra els turcs, només Catalunya es negà a fer-ho. Els inquisidors s'ho prengueren com una actitud herètica i en donaren comptes a Madrid i a Roma. El novembre de 1569 arribaren escrits del papat acusant d'heretgia als catalans perquè “*tenian tratos con la infecta ciudad de Ginebra*”. Posteriorment, el virrei Hurtado de Mendoza manifestà als consellers barcelonins que el memorial acusant-los d'heretges era “*muy fuera de la verdad*”⁶⁶.

Malgrat això, el rei deuria pensar que els heretges ja s'havien instal·lat a Catalunya per tal com, invocant l'usatge *princeps namque*, els catalans no es mobilitzaren per a la defensa dels comtats del Rosselló quan el 1569 es produí en aquell territori una invasió dels hugonots. En un escrit reial de 1570, Felip II reconeixia el seu error: “*entendemos el sentimiento que os queda de lo que de esa ciudad se ha dicho en Roma [...] por tan buenos y fieles vasallos como siempre habéis sido*”. El recel, però, continuà i el nou virrei, Hernando de Toledo (1527–1591) denuncià al rei que Barcelona estava a punt per a la rebel·lió, el qual tot i la defensa que en va fer el seu secretari Mateo Vázquez (1542–1591), va deixar en suspens alguns privilegis de la ciutat de Barcelona, que foren restablerts el 1599 per Felip III, el seu successor⁶⁷.

Tot i el perill de contagi ideològic que assenyalen aquesta sèrie de fets i el problemes d'ordre públic que va representar la presència de francesos calvinistes, armats i combatents, a la zona est de la frontera amb França, no tingueren contacte amb l'escassa població morisca de Catalunya, la majoria dels quals eren vassalls protegits pel seu senyor, el bisbe de Tortosa.

El rei, en canvi, temia més el contacte amb els hugonots a l'altra part del Pirineu i ja el 1588 escriví a les autoritats que vigilessin la frontera pirinenca de Navarra i d'Aragó i el 1559 promulgà una cèdula de prohibició de pas pels ports navarresos als qui pretenien anar a estudiar a l'estranger, per tal com la reina de Navarra, Joana III donava suport als hugonots, fet que va provocar una dura repressió dels catòlics que emigraren cap a la península⁶⁸, tot i que Mikel Berraondo en el seu estudi sobre la violència a Navarra, constata la presencia de nombrosos protestants procedents de la Baixa Navarra⁶⁹.

La inquietud per aquesta contaminació es reflecteix, el 1567, en l'escrit de l'ambaixador a Anglaterra, Guzmán de Silva (c.1520–1577), avisant de la possibilitat que entressin llibres herètics dins de bocois que eren transportats per luterans en hàbit religiós. Anys després, el 1575, el virrei Sancho Martínez de Leiva (c.1555–1601) escrigué avisant el seu temor de problemes, pel veïnatge de Navarra amb el Bearn, dient “*que en Francia están muy turbados*”. Tot això culminà els anys 1579–1580 en un projecte, que finalment no es dugué a terme, d'entrar a la Baixa Navarra per a capturar tots els caps calvinistes que poguessin. Curiosament aquest temor de la Corona no es reflecteix a les pastorals eclesiàstiques de l'època, tot i que els oficials de la Inquisició, ja des del 1540, estava preocupats, tant per la introducció de llibres com per la transmissió oral de conceptes herètics⁷⁰.

66 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 184–185

67 REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots*, pp. 186–187

68 Jesús Mª USUNÁRIZ GARAYOA, “Protestantes en Navarra durante el reinado de Felipe II” - *Historia y Humanismo. Estudios en honor del profesor Dr. D. Valentín Vázquez de Prada – Vol. 1* – J.Mª Usunáriz ed., Pamplona 2000 p. 262

69 Mikel BERRAONDO PIUDO, “La violencia interpersonal en una ciudad fronteriza: el caso de Pamplona 1500–1700”, *Manuscrits*, 28, 2010, pp. 207–242

70 USUNÁRIZ GARAYOA, “Protestantes en Navarra”, pp. 263 a 267

En aquest sentit, segons J.M Unusáriz, els anys 60 del segle XVI es produí un increment dels processos de la Inquisició contra protestants, dividint el procés que se'n derivà en tres fases⁷¹:

- 1571 a 1585 – preocupació
- 1586 a 1595 – plenitud
- 1596 a 1610 – decadència del fenomen luterà

La major part dels acusats eren francesos, joves, artesans del tèxtil o metal·lúrgics i gairebé mai agricultors, és a dir treballadors temporers, amb poca preparació intel·lectual i doctrinal i que en alguns casos acabaren assentats al regne. Per part dels inquisidors hi ha una confusió entre luterans i calvinistes i en les declaracions es constata una superficialitat de coneixements teològics dels acusats, és a dir, que hi hagué més atenció al fet sociològic que al dogmàtic. Per la seva part, es donaren símptomes de solidaritat entre els protestants, donant-se ànims entre ells per a mantenir-se en la confessió i amb vocació proselitista, tot conservant l'esperança que Joana III d'Albret o, sobretot, Enric III de Navarra –després IV de França– envaïssin l'Alta Navarra peninsular⁷².

De tot plegat se'n pot concloure que la infiltració a Navarra fou mínima; que els immigrants bernesos, igual que a Catalunya els occitans, s'assimilaren ràpidament a les societats receptores i que les actituds xenòfobes es poden considerar com un resposta conjuntural a les tensions entre la monarquia hispànica i la francesa. Per altra banda, hi ha constància de converses de sobretaula, on sense alterar els ànims, navarresos hispans i bernesos conversaven sobre els respectius costums, diferències religioses, etc. el que demostra una tolerància fruit de la permeabilitat de les fronteres, amb gent que, segons la temporada, treballava en una part i vivia a l'altra. La línia divisòria fou, culturalment, imaginària fins al segle XVIII⁷³.

En definitiva, es pot afirmar que l'interès de la Inquisició en marcar diferències obeïa a un factor polític que lliga amb el desenvolupament del que es denomina Estat Modern⁷⁴

5 Contactes entre moriscos i protestants

5.1 Qüestions dogmàtiques

Per a entendre els contactes entre els protestants francesos i els moriscos hispans s'han d'analitzar les qüestions dogmàtiques que els podien arribar a unir, les discrepàncies que els separaven i també les diferències d'ambdós creences respecte dels catòlics. Cal matisar que en aquest apartat ens referim al grup dels moriscos més islamitzats, per tal com ja s'ha indicat que hi havia un important sector amb un elevat nivell d'aculturació i de relaxament musulmà com es constata en el processos inquisitorials.

En primer lloc, s'ha de recordar que totes eren «Religions del Llibre»⁷⁵ i per tant havien de respectar-se entre si, però mentre protestants i musulmans seguien estrictament els respectius llibres, els catòlics estableixen jerarquies, veneren imatges, etc. La recerca de

71 USUNÁRIZ GARAYOA, "Protestantes en Navarra", p. 269

72 USUNÁRIZ GARAYOA, "Protestantes en Navarra", pp. 270 a 283

73 USUNÁRIZ GARAYOA, "Protestantes en Navarra", pp. 286 a 291

74 USUNÁRIZ GARAYOA, "Protestantes en Navarra", p. 288

75 S'anomenava així a les religions que Déu s'havia manifestat als homes a través de profetes, evangelistes, etc. i aquests ho havien escrit en un llibre: la Bíblia pels cristians, l'Alcorà pels musulmans i la Torà pels jueus.

l'essencial de la religió els duu a condemnar l'ús de les imatges de les esglésies catòliques:

“En qué escriptura an hallado para darles [a las ymagenes] adoración y reberança por modo que se presumen debérselos, hicándose delante de ellas de rodillas”⁷⁶

Tant L. Cardaillac com M. García–Arenal assenyalen en múltiples ocasions que un dels freqüents motius de denuncia dels moriscos a la Inquisició havia estat la burla o la simple falta de respecte cap a les imatges exhibides en processons, aplecs, peregrinacions o bé dins de les esglésies on se'ls obligava a assistir.

Pel que fa a la jerarquia eclesiàstica el to de censura és evident quan, en múltiples documents, per a referir-se a l'Església catòlica l'anomenen despectivament *“la papística yglesia”*. En aquest sentit un text musulmà resumeix els dos conceptes de la manera següent:

“La yglesia luterana y su doctrina, aunque admite los catorce artículos de fe de la papística yglesia [...] tienen sus templos limpos de toda ydolatria externa [...]”⁷⁷.

Les dues religions tenen en comú un marcat accent determinista amb una impotència de l'home, pel que fa a la seva salvació, davant la transcendència de Déu. En aquest sentit, un luterà podria haver signat el següent text de Muhammad Alguazir

“Por horden y oculto secreto, juicio suio, predestinando a unos y escogiéndolos para sí y aparejándoles las causas de su salvación y doctándoles con su larga mano de su grazia [...]”⁷⁸.

Hi ha constància que els musulmans eren bons coneixedors del protestantisme com demostra el mateix autor musulmà en dir

“[...] de opiniones contrarias son los calbinos, luteranos y anabaptistas y en efecto los que desmienten el papa y los oficios de la misa [...]”.

on es pregunta com era possible que fos una religió vertadera si hi havia divisions tan profundes entre els propis cristians i que, a més, algunes d'aquestes diferències d'oposició al catolicisme eren compartides pes ells mateixos. El mateix document continua dient que els musulmans estaven molt propers als protestants per tal com ambdós feien la seva recerca de la veritat en el text íntegre de les Escripures ⁷⁹.

Per altra part, hi ha constància que igual que la utilització de les imatges i els abusos del clergat catòlic, els freqüents embargament de béns per part de la inquisició, etc., també condemnaren les subhastes d'indulgències amb promeses de salvació eterna, concepte per a ells totalment incompreensible, si bé es cert que amb un esperit diferent que els protestants: uns pretenien descobrir l'Escripura en la seva integritat mentre que els altres es burlaven d'una religió que jutjaven pels seus fruits pervertits⁸⁰.

76 B.V.R. ms. lat. 14008, fol 17 rº . – Text publicat per CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos*. p. 121

77 B.N.M. ms. 9655, folios 206–207 – Text publicat per CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 452–453

78 B.N.M. ms. 9074, folio 3 vº . – Text publicat per CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 121

79 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 119–120

80 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 121–122

És possible que l'interès dels moriscos pels protestants fos el de presentar un front comú contra una Església catòlica que no consideraven espiritualment vàlida. Les dues comunitats, als respectius territoris, eren minoritàries, perseguides per les autoritats en nom d'aquesta església i a les que s'hi havien d'enfrontar. En definitiva, dues comunitats que aspiraven a més llibertat i que, en conseqüència, lluitaven contra les estructures establertes.

A València, Aragó, Granada i alguns punts de Castella, és a dir, on hi havia una població morisca important, els inventaris de llibres confiscats entre 1583 i 1609, constaten una important presència clandestina de textos reformats, entre els quals una traducció al castellà, impresa a Anglaterra, de les "Institucions" de Calví i una Bíblia de "*herejes de Holanda y Zelanda*", el que reafirma el coneixement que hi havia d'aquesta religió⁸¹.

En aquest sentit, Casiodoro de la Reina, morisc granadí, després d'estudiar a la universitat es féu monjo i finalment es convertí al luteranisme. El 1569 va enviar des d'Estrasburg a Basilea quatre bocois plens de bibles "*para introducir-las en Flandes y desde allí a España*"⁸².

Els teòlegs musulmans utilitzaren aquests textos, anomenats textos de la polèmica, amb filigranes filològiques notables, per a argumentar les pròpies conviccions, en ocasions amb interpretacions molt particulars per a convertir textos luterans o calvinistes a escrits compatibles als preceptes alcorànics.

Una bona part presenten arguments senzills per a que tothom els pugui entendre, però en anar dirigits a fidels de comunitats diferents, tenen també una construcció diferent. Així mentre el moriscos deixen de banda, d'una manera deliberada, cites de textos religiosos, epístoles, Evangelis, etc., els luterans ho fan de manera continuada entre altres raons per la coneguda recomanació de l'Església reformada de llegir i interpretar les Escripures. Ambdues confessions tenen en comú la crítica al Papat com a cim de la jerarquia eclesiàstica, a la pròpia jerarquia i a les imatges, amb la característica diferenciadora que els musulmans critiquen també la Trinitat, concepte que no entenen⁸³.

Mentre que els musulmans pretenien veure els conceptes que els unien, els protestants no van fer cap concessió dogmàtica i van acusar als moriscos de voler fer sincretisme. Per la seva part, els catòlics temien que el protestantisme entrés a Espanya a través d'ells.

Pel que fa a la proliferació de romiatges, peregrinacions, processons, etc. amb imatges molt ornamentades i amb els rituals quasi pagans que solen acompanyar-les, Cipriano de Valera (1532–1602), religiós i humanista que revisà una de les primeres Bibles traduïdes al castellà, ja havia lamentat alguns costums de l'Església romana:

*"muchos de los moros, turcos y judíos se convertirian a Cristo si no fuere por la ofensa y escándalo de las imagenes que están en los templos"*⁸⁴.

Un ferrer d'Almagro (Ciudad Real) que el 1576 fou acusat d'heretge luterà, en una síntesi

---

81 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 123

82 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 135–136

83 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 126–129

84 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 128

de les crítiques a la confessió i a les butlles, tantes vegades mencionades, declarà afegint una sorprenent amenaça:

*“antes del año de setenta y ocho seriamos todos lutheranos [...] que era falsa la confesión que se azia a otro hombre terrenal [...] la mala ley de los christianos, pues las bullas se davan por dinero y el que las dava era un hombre terreno”*⁸⁵

Pels testimonis a aquests processos, passant per alt que els protestants són cristians, no existia altre cristianisme que el catòlic: *“era mejor la secta de Lutero que la ley de Cristo”*⁸⁶

Després analitzar els punts en comú que tenien ambdues religions, hem d'interrogar-nos sobre l'atracció real del protestantisme per part dels moriscos, ja que per una part es constaten nombroses conversions, tant a Espanya com a França.

Un esclau del regidor de Toledo don Diego de Ayala, que es confessà protestant tot i haver conservat pràctiques musulmanes –ablucions, oracions i dejunis–, fou descobert quan es disposava a embarcar-se i passar a Alger *“y servir al gran Turco y venir a dar guerra a esos perros christianos”*, per una conversa on es criticava als protestants:

*“que los lutheranos eran buena gente [...] siempre bolbeys por los moros y lutheranos y esos son mejores cristianos que vos”*⁸⁷

Aquest mateix esclau, explica que després d'una oració musulmana continuava amb un *“cantar de lutheranos”*, el que denota un sincretisme molt superficial, en que L. Cardaillac, considera una manera d'oposar-se als espanyols: essent protestant conservava la seva fe musulmana⁸⁸.

Potser s'hauria de tenir present la condició d'alliberament que significaria pels moriscos convertir-se al protestantisme.

5.2 Trobada

Les dades que hi ha sobre els contactes entre ambdues comunitats són, per una banda els avisos dirigits als oficials de frontera per les autoritats, que consideren als moriscos com a quintacolumnistes contra la monarquia i per altra les declaracions dels acusats o dels testimonis en els processos inquisitorials, per tal com. per la seva pròpia naturalesa, les conspiracions es duen en secret si es vol tenir un mínim de possibilitats d'èxit.

Tant a Navarra com a Catalunya les entrades d'hugonots amb intenció d'ajudar als moriscos fou mínima ja que en aquests sectors eren nuclis molt minoritaris. Malgrat tot, també es prengueren precaucions per tal com eren llocs de pas alternatius que es presumien menys vigilats. És a través d'Aragó i d'allà cap a València on hi hagué un flux de persones i d'informació important tant cap al sud com cap al nord.

Els inquisidors de Saragossa tenien el seriós temor d'una entesa entre els moriscos i els hugonots, coneixent que molts moriscos fugien d'Espanya per anar al Bearn. En els

85 A.H.N.M., Inq., Leg. 196, nums 6–19 – Text publicat per CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 134

86 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 134

87 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp. 134–135

88 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 135

interrogatoris s'observa una obsessiva freqüència de preguntes sobre aquest particular i sovint n'obtenen respostes evasives: no saben res en concret, no n'han sentit a parlar, etc.⁸⁹ i afegien que

*“les era grande ocasión tener la guarida tan cerca por estar el Bearn en la frontera deste reyno adonde en muy poco espacio de tiempo se podrian pasar”*⁹⁰.

Un testimoni, en ser preguntat pels moriscos que han passat d'Aragó a França, respon amb evasives i finalment afirma que al Bearn *“ques de musior de Vandoma, ay muchos luteranos”* però no sap res més precís⁹¹.

En un procés del 1575, quan el baró de Ros governava el Bearn, l'acusat, explicant la seva tornada a la península pels passos del Pirineu central, fa la següent declaració:

*“[...] y el dicho varon de Ros dixo: «Aguarda, que luego yremos a España y daremos con esta tierra y cobraremos a Navarra» Y por allí por Bearn oyó dezir que se querian juntar luteranos con los moriscos desta tierra y que avían ido de acá dos moriscos a tratar con el Virrey del Bearn sobrello, y que quando volvían, cojeron al uno dellos en Jaca y lo ahorcaron [...]”*⁹².

Els inquisidors eren conscients que aquesta era una ambaixada entre moltes i que anteriorment s'havien enviat emissaris al Bearn per establir pactes d'aliança i també que circulaven emissaris en sentit invers, així aquell mateix any, un bearnès, casat a Aragó, transmeté un missatge on el baró de Ros demanava diners als moriscos a canvi d'ajut a la seva lluita armada. Els moriscos es van reunir a Almonacid de la Sierra (Saragossa) i en no poder aconseguir la quantitat de diners que se'ls demanava, enviaren resposta en aquest sentit, però també una ambaixada a Turquia demanant ajut financer. En definitiva, hi havia el desig d'alliberar-se del jou espanyol i afavorir els otomans aprofitant les ambicions expansionistes del Bearn amb l'esperança que ells les podrien utilitzar⁹³.

Segons L. Cardaillac, això demostra, més que afinitats dogmàtiques, aliances polítiques tant per afavorir els otomans com per auxiliar les pretensions annexionistes dels protestants bearnesos: entre els dos s'alliberarien del jou espanyol. La qüestió esdevé exclusivament política quan els moriscos es tornaren a dirigir a Enric, ara IV de França després de convertir-se al catolicisme, per tal com anteriorment, com a rei de Navarra, protestant, havia escoltat les peticions d'ajut que l'hi havien fet des del 1587⁹⁴.

Per altra banda, a Catalunya, el lloctinent don García de Toledo (1558–1564) s'adreçà als oficials reials de la frontera per advertir-los del pas d'un morisc anomenat *“Carlos de Benamir, y per ventura se muda lo nom segons li convé en cada terra”* del qual es tenia notícia que pretenia passar a França *“ab alguns designes danyosos”* probablement contactes amb els hugonots i suposaven que marxaria amb papers escrits

---

89 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 131

90 A.H.N.M. Inq., leg. 1213. Text publicat per Maria Soledad Carrasco Urgoiti. – CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 131

91 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 131

92 A.H.N.M. Inquisición de Zaragoza, leg. 4529, II. Text publicat per CARDAILLAC, L. (1977) en l'apartat “Documentos justificativos y anexos” pp. 454 a 458.

93 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 132

94 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p. 132

"en algaravia o altra llengua" per establir contacte amb els enemics del rei catòlic⁹⁵.

A mitjans de 1591 arribaren a la cort notícies sobre la connivència entre aragonesos, catalans i hugonots. En una "*Relación de las cosas de Aragón*" rebuda al Consell d'Estat, s'apuntaven lligams entre el Justícia d'Aragó i el bandoler Minyó de Montellà, tot assenyalant el temor que les activitats dels bandolers poguessin estimular un alçament dels moriscos "*que como están bien armados y favorecidos de sus señores se podrían juntar quatro o cinco mil*", amb la possibilitat afegida que els moriscos aragonesos contaminessin el seu esperit de revolta als moriscos catalans i valencians, atès que "*los de aquellos estados están tan cerca de las costas de Berbería*"⁹⁶.

Això es veia agreujat pel fet que es calculava que a l'Aragó hi havien uns deu mil estrangers residents i que aquests podrien afavorir l'entrada de més francesos per la crida de bandolers com el ja esmentat Minyó de Montellà. Òbviament, els rebels aragonesos esperaven encantats que els catalans també hi participessin⁹⁷.

A la Junta creada a l'Escorial per l'afer d'Antonio Pérez, també s'advertí d'una connexió entre catalans i aragonesos. Un dels regents catalans del Consell d'Aragó digué que

"estaba persuadido de que los amotinaos y delincuentes debían seguir algunos tratos secretos con los cuales pensaban tener las espaldas seguras" i que "*si la gente levantada para Francia entrase en Aragón no causase grandes alteraciones en aquellos pueblos*"⁹⁸.

Més tard, ja en temps de Felip III, ja no són els moriscos d'Aragó tractant d'unir-se al Bearn, sinó que són totes les comunitats musulmanes peninsulars les que es dirigeixen al rei de França queixant-se de les elevades taxes que han de pagar i de la falta de llibertat de culte. Especificuen que a València "*sumamos setenta y seis mil casas [...] y podemos reunir sesenta mil hombres*" que es posaran a la seva disposició⁹⁹

El rei Enric IV, a través del duc de la Force, governador del Bearn, va enviar a Jean de Panissault a València, el qual fent-se passar per mercader, assistí a una assemblea de moriscos, però fou descobert, torturat i penjat. El governador bearnès envià altres emissaris, que també foren descoberts i processats. Durant la instrucció, sota tortura confessaren algun d'aquests projectes, el que confirmà els temors de la Inquisició sobre aquests contactes en particular¹⁰⁰.

L. Cardaillac menciona al medievalista francès Francisque Michel que utilitzà les memòries de l'esmentat Duc de la Force, on es relataven múltiples ambaixades, per al seu llibre "*Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne*" editat a Paris el 1847¹⁰¹

---

95 PÉREZ LATRE, *Diputació i Monarquia. El poder polític a Catalunya, 1563–1599 (Tesi doctoral)*, Barcelona, 2001, p. 434

96 PÉREZ LATRE, *Diputació i Monarquia.*, p. 442

97 PÉREZ LATRE, *Diputació i Monarquia.*, p. 442

98 PÉREZ LATRE, *Diputació i Monarquia.*, p. 443

99 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p 133

100 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, pp.132–133 – Detalls de Jean Panissault i la seva missió a "La République des Pyrénées" [consulta on-line 04-03-2013] <<http://www.larepubliquedespyrenees.fr>>

101 CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos.*, p 132

6. Conclusions.

Després d'haver presentat els tres protagonistes d'aquest estudi –monarquia hispànica, moriscos i hugonots– per a contextualitzar tot el problema s'ha elaborat una cronologia¹⁰² per a veure les relacions entre els fets polítics i les seves conseqüències tant polítiques com humanes.

En un primer període, del 1555 al 1560, es produïren els fets següents:

- Signatura de la Pau d'Augsburg, que representa la divisió definitiva del cristianisme occidental a nivell polític.
- Accés de Joana III Albret al tron de Navarra, inicialment tolerant en el tema religiós.
- Accés de Felip II a la Corona hispànica quan encara estava casat amb la seva tia, Maria I d'Anglaterra, catòlica.
- Primera fallida econòmica del regnat de Felip II.
- Mort de Maria Tudor i retorn de Felip II a la península.
- Brots luterans a Valladolid i a Sevilla.
- Entronització d'Isabel I d'Anglaterra i retorn a l'església anglicana.
- Conversió al calvinisme de Joana III de Navarra.

Simultàniament hi havia friccions a l'interior amb les resistències morisques a les conversions forçades, els quals, de vegades obertament, ajudaren als corsaris nord-africans en les ràtzies per les costes mediterrànies, tant a la Península com a les illes – recordem que Felip II va planejar deixar les Balears– i a les costes d'Itàlia.

Aquesta cronologia inicial s'emmarca de ple en la celebració de Concili de Trento que s'havia iniciat el 1545 i que, després de diferents períodes de sessions, es clausurà el 1563 amb postures durament enfrontades entre ambdues religions cristianes, el que representà la divisió del cristianisme occidental a nivell teològic.

A causa de la pressió calvinista al nord dels Pirineus, entraren partides de catòlics i també d'hugonots, que fugien de la repressió que s'estava produint a la Baixa Navarra, després del fracàs de la Conferència de Poissy.

En un altre breu període de temps, entre 1568 i 1572, s'obriren diversos fronts conflictius:

- Inici de la Guerra dels Vuitanta anys a Flandes.
- Rebel·lió dels moriscos les Alpujarras i posterior deportació massiva dels granadins vençuts.
- Debat a la cort otomana de la possibilitat d'una invasió d'Espanya per l'armada i les tropes turques.
- Planificació hispana d'allunyar de la línia de costa i també del regne de Granada a la població morisca, independentment del seu nivell d'assimilació, per evitar contactes amb els turcs.
- Victòria de la flota de la Lliga Santa sobre els turcs a Lepant.
- Els holandesos prenen el port de Brielle posant-se a les ordres de Guillem d'Orange.
- Els vaixells de l'anglès Francis Drake arriben al Panamà i aquest passa al Pacífic.

---

102 Veure annex.

Poc temps després, Felip II es veié obligat a declarar una segona fallida econòmica, mentre que la política interna s'agreuja amb els enfrontaments entre els Éboli i els Alba, que culminà amb els arrestos del secretari del Consell d'Estat Antonio Pérez i el de la pròpia Ana de Mendoza, princesa d'Éboli. Antonio Pérez, aconseguí finalment fugir de la península i inicià el seu exili al Bearn on, rebut per Caterina de Borbó, germana d'Enric IV de França, sembla que va conspirar, sense èxit, contra Felip II, el qual tenia una certa inquietud pels documents que s'hagués pogut endur¹⁰³.

Portugal havia perdut, a la batalla d'Alcazarquivir, el seu rei D. Sebastià –sense successor–, i tot i comptar amb el suport d'una part del nobles i de l'alt clergat, Felip II accedí al tron portuguès no sense oposició.

Amb aquesta diversitat de fronts oberts i tenint en compte el conflicte de guerres de religió a França, els inquisidors de Saragossa envien un escrit a rei avisant dels contactes entre hugonots i moriscos que, suposadament estan en relació amb els otomans. Possiblement com a reacció, al Consell de Portugal de 1582 es va considerar l'expulsió dels moriscos de la península, que finalment no es dugué a terme de manera immediata. Gairebé coincident en el temps, també es projectà l'expulsió dels hugonots per part de la monarquia francesa, el que motivà, per part de Felip II, la tramesa d'escrits als seus oficials de frontera per a que extremessin la vigilància per tal d'evitar l'entrada d'hugonots a la península.

En aquest context es dugué a terme l'expedició de la Gran Armada que tenia l'objectiu d'envair Anglaterra i tornar-la al catolicisme. L'impost anomenat "*Millones*", previst com a temporal, havia de servir per a pagar el cost d'aquesta operació fracassada. Malgrat aquesta taxa, Felip II es veié obligat a declarar una tercera fallida un any abans de la seva mort, el 1598.

Enric III de Navarra, hugonot, renuncià a la seva fe i es convertí al catolicisme per assolir el tron de França amb el nom d'Enric IV. Poc abans de la seva mort, Felip II havia signat la Pau de Vervins, que significà el final de les hostilitats entre Espanya i França. El seu hereu i successor, Felip III, pactà els matrimonis reials franco–espanyols que pretenien confirmar les bones relacions entre els dos reialmes.

Finalment, el 1609 es decretà la primera expulsió de moriscos, els de la Corona d'Aragó, quan els hugonots ja eren pràcticament inexistents.

Per a comprendre algunes actituds de Felip II hem de tenir present la definició de M. Pérez Latre en parlar de les Corts de Montsó de 1563–1564:

“els estaments catalans acudiren a Montsó amb el propòsit de trobar-se amb el comte de Barcelona, però toparen amb el senyor de mig món”¹⁰⁴.

Felip II, com a «rei de mig món» tenia una visió global dels problemes. Per a protegir la integritat del conjunt dels seus dominis, amb la seva gran diversitat de cultures, idiomes, etc., configurà una sèrie d'aliances i acords contra els enemics de la monarquia i, per extensió, contra els enemics del catolicisme, ja fossin turcs, francesos o anglesos, musulmans o protestants, mentre que els components de cada un dels regnes de la

103 Gregorio MARAÑÓN, *Antonio Pérez*, Madrid, reedició 1998, pp. 679 a 695

104 PÉREZ LATRE, *Diputació i Monarquia*, p. 384

monarquia, vetllava pels seus interessos particulars i, pensant-ho en termes actuals, en millorar la seva situació particular, cada un d'ells podria contribuir, amb les taxes i donatius apropiats, al manteniment del «rei de mig món».

Així, doncs, Felip II tingué problemes en diversos fronts: a nivell internacional hi havia el prestigi de ser la gran potència defensora del catolicisme que lluita tant contra els infidels musulmans com contra els herètics anglicans i els calvinistes flamencs, qüestions que, d'altra banda, no van deslligades d'interessos econòmics.

A nivell interior, per una part hi hagueren problemes amb els grups polítics, que acabaren dominant els «falcons»; problemes econòmics per al manteniment dels diversos fronts bèl·lics i problemes semblants als de les altres monarquies compostes europees en el seu camí cap a la construcció dels nous estats absolutistes i els intents d'homogeneïtzar les diverses institucions territorials.

El cas que ens ocupa, però, és el del conflicte de tres minories: moriscos, hugonots i part de la jerarquia eclesiàstica pels seus temors de contaminació religiosa.

- Els moriscos, alguns dels quals podien ser benestants, però amb una majoria de població amb pocs recursos, creien que comptaven amb el suport dels otomans, suport que va ser sempre més teòric que real, sobretot després de Lepant.
- Els hugonots, primer forts a la Baixa Navarra, però a dispersos a partir de la conversió d'Enric IV, no representaren mai un potència que pogués competir amb la monarquia hispànica
- El clergat, amb una visió local, havent vist el fracàs de les conversions forçades dels moriscos i preocupats, per tant, per la feblesa del seu model de catequesi, temien una entesa d'aquests amb els calvinistes francesos, els quals podrien refermar els brots que ja s'havien donat en diferents punts de la península.

És a partir d'aquesta preocupació del clergat que tant els inquisidors aragonesos com l'Arquebisbe de Toledo escrigueren al rei les missives que s'han citat anteriorment on denunciaven conxorxes i complots que posaven en perill la integritat territorial i la pròpia monarquia. Considerant la feblesa política i, potser també, econòmica de moriscos i hugonots, des del punt de vista de Felip II, tot plegat no fou més que una quimera contra la qual no calia prendre cap mesura de caràcter especial.

La monarquia hispànica es consolidà en el seu paper de defensora del catolicisme amb els decrets d'expulsió dels moriscos, els quals tingueren amb diversa sort en la seva diàspora: els que anant cap al sud arribaren a Tunísia pogueren assentar-se en millors condicions que els que ho feren al Marroc on es trobaren en un context de problemes interns molt complicat, mentre que els que optaren pel nord, potser esperant velles complicitats amb els hugonots i la teòrica tolerància de l'Edicte de Nantes, patiren els problemes descrits a l'apartat «La via francesa de l'exili».

7. Annex.

Taula cronològica

Any	Efemèrides
1512	Ferran II d'Aragó conquereix l'Alta Navarra
1517	Martí Luter penja les seves 95 tesi a la porta de la catedral de Wittenberg
1528	Corts de Montsó – Reducció mobilitat dels moriscos
1534	Afer dels Pasquins – Primeres persecucions dels protestants
1536	Calví publica a Basilea les <i>Institutio Christianae Religionis</i>
1546	Crítiques del confessor del futur Felip II sobre les guerres de religió de Carles V
1555	Pau d'Augsburg – Principi <i>Cuius regio, eius religio</i>
1555	Joana III d'Albret accedeix al tron de la Baixa Navarra i al Vescomtat del Bearn
1556	Felip II accedeix al tron
1557	Primera fallida econòmica del regnat de Felip II
1558	Es detecten brots luterans a Valladolid i a Sevilla
1559	Isabel I d'Anglaterra –anglicana– accedeix al tron
1559	Pau de Cateau–Cambrésis
1560	Joana III de Navarra es converteix al calvinisme
1560	Cartes de Felip II ordenant mesures de protecció de València contra els turcs
1561	Conferència de Poissy – Intent fracassat d'entesa entre catòlic i calvinistes
1562	Setge de Rouen – Mort d'Antoni de Borbó, rei consort de Navarra
1563	Clausura del Concili de Trento
1564	Publicació <i>Index librorum prohibitorum</i> on es censura el que es pot publicar
1568	Rebel·lió a Flandes – inici del llarga Guerra dels Vuitanta Anys
1568	Rebel·lió dels moriscos a les Alpujarras
1569	Discussió a Constantinoble sobre invasió turca d'Espanya – context: Alpujarras
1569	Pius V acusa els catalans d'heretges
1570	Pla per assentar els moriscos lluny de les costes i de Granada
1571	Batalla de Lepant – Flota de la Lliga Santa
1572	Mort de Joana III d'Albret, reina de Navarra
1572	Enric III accedeix al tron de Navarra
1572	Presa de La Birelle pel holandesos – Francis Drake arriba al Panamà
1575	Tribunal Inquisició. Testimoni d'un processat: projectes hugonots d'envair Espanya
1575	Segona fallida econòmica del regnat de Felip II
1578	Mort del rei de Portugal, D. Sebastià, a la batalla d'Alcazarquivir
1579	Projectes espanyols d'envair la Baixa Navarra
1579	Arrest del Secretari d'Estat Antonio Pérez i de la Princesa d'Éboli
1580	Annexió de Portugal
1582	Carta dels Inquisidors de Saragossa. Contactes entre hugonots i moriscos
1582	Consell de Lisboa – Projecte expulsió moriscos

1585	La monarquia francesa estudia l'expulsió dels hugonots
1588	Cartes de Felip II per a que es vigilessin les fronteres – Entrades d'hugonots
1588	Derrota de la Gran Armada – Fracàs de l'intent de Felip II d'envair Anglaterra
1589	Enric III de Navarra renuncia al calvinisme i assoleix el tron de França – Enric IV
1590	Taxa dels “ <i>Millones</i> ” a Castella
1594	Dubtes al Sínode de Montauban sobre la validesa de les conversions forçades
1597	Tercera fallida econòmica del regnat de Felip II
1598	Edicte de Nantes –abril– tolerància religiosa
1598	Pau de Vervins –maig– Final dels conflictes entre Espanya i França
1598	Mort de Felip II –setembre–
1598	Felip III accedeix al tron – setembre –
1605	Pactes de matrimonis reials franco – espanyols
1609	Decret d'expulsió dels moriscos de València
1610	Assassinat d'Enric IV de França
1613	Memorial a Felip III–Conspiració moriscos residents a França per envair Espanya
1618	Inici Guerra dels Trenta Anys
1630	Crítiques polítiques dels francesos sobre procediment expulsió moriscos

8. Bibliografia

8.1. Abreviatures

A.H.N.M.	Archivo Histórico Nacional de Madrid
B.N.M.	Biblioteca Nacional de Madrid
B.V.R.	Biblioteca Vaticana, Roma

8.2. Bibliografia

- Mikel BERRAONDO PIUDO, “La violencia interpersonal en una ciudad fronteriza: el caso de Pamplona 1500–1700”, *Manuscrits*, 28, 2010, pp. 207–242
- Louis CARDAILLAC, *Moriscos y cristianos. Un enfrentamiento polémico 1492–1640*, Mèxic, 1979 (edició original, París, 1977)
- Patrick COLLINSON, *La Reforma*, Barcelona, 2004
- Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, Bernard VINCENT, *Historia de los moriscos. Vida y tragedia de una minoría*, Madrid, 1978
- Mercedes GARCÍA-ARENAL, *Inquisición y moriscos. Los procesos del tribunal de Cuenca*, Madrid, 1978
- Pierre GOUBERT, *Historia de Francia*, Barcelona, 1989
- Henry KAMEN, “Toleration and Dissent in Sixteenth-Century Spain: The Alternative Tradition”, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 19, No. 1 Spring, 1988, pp. 3-23 [en línia] <<http://www.jstor.org/stable/2540957>> [consulta 5 de febrer de 2013]
- Gregorio MARAÑÓN, *Antonio Pérez*, Madrid , reedició 1998
- F.J. MORENO DIAZ DEL CAMPO, *Los Moriscos de la Mancha: sociedad, economía y modos de vida de una minoría en la Castilla moderna*, Madrid, 2009
- Miquel PÉREZ LATRE, *Diputació i Monarquia. El poder polític a Catalunya, 1563–1599 (Tesi doctoral)*, Barcelona, 2001
- Joan REGLÀ, *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*, Barcelona, 1969
- J. RUSSELL MAJOR, “Noble Income, Inflation, and the Wars of Religion in France”, *The American Historical Review*, Vol. 86 – Nº 1 – Feb 1981 pp. 21–48 [en línia] <<http://www.jstor.org/stable/1872931>> [consulta 1 de maig de 2013]
- J. TORRÓ, “Vivir como cristianos y pagar como moros” , *Revista Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*. n. 27, Alacant 2009

Jesús Mª USUNÁRIZ GARAYOA, "Protestantes en Navarra durante el reinado de Felipe II" - *Historia y Humanismo. Estudios en honor del profesor Dr. D. Valentín Vázquez de Prada – Vol. 1* – J.Mª Usunáriz ed., Pamplona 2000

Jesús VILLANUEVA, "La expulsión de los moriscos en el debate político francés 1610–1620: la superación de un desafío", *Pedralbes. Revista d'història moderna*. 29 pp. 247–269, Barcelona 2009

8.3. Webgrafia

Portals web visitats per a informació complementària:

Diccionari RAE <http://www.rae.es/rae.html>

Diccionari IEC <http://dlc.iec.cat/>

Enciclopèdia Catalana <http://www.enciclopedia.cat/>

Viquipèdia <http://ca.wikipedia.org/wiki/Portada>

La République des Pyrénées <http://www.larepubliquedespyrenees.fr/>

ÍNDEX DE CONTINGUTS

Pàgina

1	Introducció.....	3
2	Felip II.....	4
2.1	De l'humanisme al Concili de Trento. La intransigència.....	4
2.2	Política.....	6
2.3	Economia.....	7
3	Els moriscos.....	8
3.1	Antecedents.....	8
3.2	La Corona d'Aragó.....	10
3.3	La via francesa de l'exili.....	12
4	Els hugonots.....	14
4.1	La Baixa Navarra.....	14
4.2	Permeabilitat de les fronteres. Problemes de contagi.....	15
5	Contactes entre moriscos i protestants.....	17
5.1	Qüestions dogmàtiques.....	17
5.2	Trobada.....	20
6	Conclusions.....	23
7	Annex.....	26
8	Bibliografia.....	28
8.1	Abreviatures.....	28
8.2	Bibliografia.....	28
8.3	Webgrafia.....	29